

Sofie Gielen

Priester-dichter uit Erps-Kwerps zoekt toenadering tot telefoniste-receptioniste in broekrok

Nominale copulatieve samenstellingen even anders

0 Inleiding

In de morfologische literatuur werden de copulatieve samenstellingen altijd wat stiefmoederlijk behandeld. Zelfs in 'Nederlandse composita in functionalistisch perspectief' van J. De Caluwe (1991) worden ze buiten beschouwing gelaten 'omdat ze niet de typische determinans-determinatum-structuur kennen maar veeleer een vorm van coördinatie vertonen.' (p.7). Nu mag dat geen reden zijn om nooit uitvoeriger in te gaan op dit type samenstelling, integendeel. Deze ietwat vage definitie raakt trouwens meteen de kern van de 'copulatieve' problematiek: wat zijn copulatieve samenstellingen nu precies? In de vrij beperkte literatuur lopen de – meestal traditionele – opvattingen over het type nogal uiteen, er schijnt geen duidelijkheid te zijn wat de afbakening betreft. Nu bestaat er ook wel onenigheid over afbakeningscriteria en typologieën bij de determinatieve samenstellingen (zie o.m. Neuß: 1982, 32), maar als er sprake is van heuse contradicties, lijkt een herdefiniëring wenselijk. In dit artikel gebeurt die in het licht van de prototypische opvattingen¹.

1 Bestaande opvattingen

De bestaande opvattingen kunnen grotendeels in twee groepen onderverdeeld worden. In de eerste groep (Van den Toorn 1984, Smedts & Van Belle 1993, De Haas & Trommelen 1993) worden de copulatieve samenstellingen beschouwd als een aparte categorie naast de determinatieve samenstellingen. In de tweede groep (De Vries 1920, Booij & Van Santen 1995) leunen ze aan bij de determinatieve samenstellingen. Rijpma & Schuringa geven te weinig informatie om hun opvatting binnen deze tweedeling te kunnen situeren. Vergelijk hiertoe volgende tabel²:

	<i>De Vries</i> 1920	<i>De Vooy</i> 1929	<i>Rijpma &</i> <i>Schuringa</i> 1957	<i>Van den Toorn</i> 1984	<i>Smedts &</i> <i>Van Belle</i> 1993	<i>De Haas &</i> <i>Trommelen</i> 1993	<i>Booij &</i> <i>Van Santen</i> 1995
<i>nevenschikkend verband</i>	*/-	+	+	+	+	+	
<i>omkering leden mogelijk</i>				+	+	+	
<i>gelijkwaardigheid leden</i>				+	+		
<i>en-parafraze</i>				+	+		-
<i>gelijke woordsoort</i>				*			
<i>gelijke accentuering</i>				*	+	-	
<i>dubbel meervoud</i>	+				+	*/-	-
<i>koppelteken</i>				*	*	*	
<i>geen verbindingsklank</i>					*	*	

De eerste groep

Wat de semantische kenmerken betreft, zijn de verschillende auteurs het veelal met elkaar eens. De meningsverschillen concentreren zich op formele kenmerken als accent en meervoudsuitgang.

Volgens Van den Toorn (1994, p. 386) en Smedts & Van Belle (1993, p. 65) worden de beide leden gelijk geaccentueerd, als in *priester-dichter*, *prins-gemaal*. Volgens de Haas & Trommelen valt het hoofddaccent op het rechterlid, bijv. *geneesheer-directéur*, *getuige-deskundige* en *tolk-vertáler* (De Haas & Trommelen, 1994, p. 415).

Bij Smedts & Van Belle (1993) heet het op pagina 111 dat 'bij copulatieve samenstellingen met gelijkwaardige leden beide leden de meervoudsuitgang krijgen', bijv. *priesters-dichters*, *kapiteins-commandanten*.

Volgens De Haas & Trommelen (1993, p. 414-415), en vergelijkbaar Booij & Van Santen (1995, p. 112-113), kunnen de beide leden gevolgd worden door een meervoudsuitgang, als ze naar betekenis zuiver nevenge-schikt zijn, bijv. *geneesheren-directeuren, tolken-vertalers*. Dat komt vol-gens de eerste auteurs wel uitsluitend nog in archaisch taalgebruik voor. Even verder heet het:

"We tekenen hier wel bij aan dat de intuïties die sprekers van het Nederlands over de meervoudsvorm van bovenstaande woorden hebben, nogal uiteenlopen. Dit geldt met name als de betekenisver-houding tussen de samenstellende delen niet duidelijk is. Er is een groeiende tendens om de meervoudsvorm onmiddellijk achter het rechterlid aan te hechten [...]" (De Haas & Trommelen, 1993, p. 415)

Het lijkt me iets te eenvoudig om dit verschil toe te schrijven aan interpretatieverschillen bij Nederlandse en Belgische auteurs. Er is meer aan de hand. Kijken we hiertoe naar de types van copulatieve samenstellingen die in deze groep opgegeven worden³:

	<i>De Vooys 1929</i>	<i>Rijpna & Schuringa 1957</i>	<i>Van den Toorn 1984</i>	<i>Smedts & Van Belle 1993</i>	<i>De Haas & Trommelen 1993</i>
SOORTNAAM					
persoonsnaam <i>telefoniste-receptioniste</i>	*	*	+	*	+
zaaknaam <i>café-restaurant</i>	*	*	+	+	+
diernaam <i>kikkervis</i>	*	*			
EIGENNAAM			+		+
voornaam <i>An-Sofie</i>			+		
achternaam <i>Gielen-De Bleser</i>			+		
geografische naam <i>Oostenrijk-Hongarije</i>	+		+	*	+
RANDGEVALLEN					
sem. gewicht bij lid 1	*				
persoonsnaam		*			
zaaknaam					+
sem. gewicht bij lid 2	*			*	
persoonsnaam				*	+
zaaknaam				*	+
vergelijkend type				+	

Naast de verschillende types die – expliciet of impliciet – vermeld worden, zijn vooral de talrijke randgevallen interessant. Dat deze randgevallen bij Van den Toorn ontbreken, hoeft niet te verbazen in het licht van zijn transformationele opvatting. Het *semantische* gewicht van deze randgevallen ligt volgens deze auteurs immers bij één van de beide leden van het copulativum.

Enkele voorbeelden: Bij gevallen als *candidaat-notaris*, *president-curator*, *assistent-resident* is volgens De Vooys (1929, p. 173) één van de twee delen min of meer bepalend. Rijpma & Schuringa (1957, p.233) vermelden een aanverwante categorie 'appositionele samenstellingen' waartoe woorden als *lid-werkman* behoren. Het tweede lid kan volgens hen als een bijstelling beschouwd worden. Smedts & Van Belle (1993, p. 65) vermelden nevenschikkende samenstellingen die aan elkaar geschreven kunnen worden, zoals *gastarbeider* en *puntkomma*, waarbij het eerste lid 'toch min of meer als een bepaling bij het tweede wordt beschouwd'. Verder vermelden ze nog samenstellingen die een vergelijking inhouden, als *aapmens* en *broekjurk* (p. 65). Bij De Haas & Trommelen vinden we randgevallen als *luitenant-generaal*, waarbij het linkerlid zich naar betekenis meer als een adjectief gedraagt (1993, p. 416). Daarnaast ook de endocentrische composita van het type *bombrief* 'zowel N1 als N2' (p. 386) met afwijkend meervoud, accent en een subtiel betekenisverschil – ondanks de parafrase: 'bombrief is een soort brief en veel minder duidelijk een bom'.

De kenmerken van deze randgevallen stroken niet helemaal met de criteria uit de respectieve definities en kunnen daardoor maar moeilijk of niet in de theorie ingepast worden.

Daarmee zijn we dan meteen beland bij de kritieken vanuit cognitieve hoek op de 'klassieke' (zij het semantische) definities:

"every category is associated with a set of membership criteria, or defining attributes, which are both necessary and sufficient. Every entity which satisfies all the criteria is a member of the category, and has the same membership status as all other members; anything which fails to satisfy any of the criteria is excluded from the category." (D. A. Cruse: 1990, p. 383)

Een eerste, voorlopige conclusie brengt ons bij een groep auteurs die hun randgevallen niet in een ruimere morfologische context (kunnen) integreren.

De tweede groep

In de tweede groep krijgen de 'copulatieve' samenstellingen een status die veel nauwer aanleunt bij de determinatieve composita. Dat verloopt echter ook niet probleemloos. Hoewel De Vries bij 'appositionele' samenstellingen als *koningin-móeder* en *gódmens* zegt dat het geaccentueerde lid het definiens is (p. 6), krijgen beide leden toch een meervoudsuitgang (p. 57).

Bij Booij & Van Santen (1995, 112-113) heet het dat copulativa geen afwijkende formele structuur hebben ten opzichte van de determinativa, ze worden wel anders geïnterpreteerd, nl. als 'een x-y is een y die tevens een x is'. Voor de meeste taalgebruikers lijkt het rechterlid als grammatisch hoofd door te wegen, menen ze, en het krijgt daarom de meervoudsuitgang. Formaties als *geneesheren-directeuren* noemen ze 'zeer gemarkeerd'. Dat dubbele meervoudsvormen toch regelmatig voorkomen, moge blijken uit het vervolg van dit artikel. Op de accentuering gaan de auteurs niet in. Bij deze tweede groep van auteurs schijnen objectieve formele criteria een probleem te vormen.

Derde, alternatieve opvatting

De opvattingen over de copulativa kunnen voor het Nederlands dus niet helemaal bevredigend genoemd worden. Voor het Duits lijkt me dat anders. In de theorie van Fleischer & Barz (1992) – en een eerdere versie van Fleischer (1976) – worden randgevallen als *Nachbarland*, *Mördergeneral*, *Schriftstellerkollege*, *Hochhaushotel* geïntegreerd in een overgangsgebied tussen copulativa en determinativa:

"Einige Strukturen stehen an der Peripherie der Determinativ-Komposition; sie nähern sich der Kopulativkomposition, ohne daß die obengenannten Merkmale aber ganz zutreffen." (p. 129)

De voormelde kenmerken bestaan uit een hoofdcriterium (nevenschikkend verband, p. 45) en drie andere kenmerken: de leden zijn principieel omkeerbaar; ze moeten tot eenzelfde woordsoort behoren en het resulterende compositum moet tot dezelfde morfologische categorie en semantische subklasse behoren als zijn constituenten, die op hun beurt uit eenzelfde lexikaal paradigma moeten stammen (p. 128).

Fleischer en Barz vinden, anders dan de auteurs uit mijn groep 2, blijkbaar genoeg argumenten om de copulatieve samenstellingen duidelijk te

onderscheiden van de determinatieve. Anderzijds integreren ze afwijkende gevallen in hun theorie door ze te plaatsen op een continuüm tussen determinativa en copulativa, anders dan de auteurs uit mijn groep 1. Soortgelijke principes zijn terug te vinden in de cognitieve semantiek, wanneer er sprake is van prototypiciteit.

Voorstanders van de prototypetheorie claimen in hoofdzaak twee dingen: volgens de eerste claim kunnen de meeste natuurlijke categorieën niet zomaar gedefinieerd worden aan de hand van noodzakelijke en voldoende criteria; de tweede claim houdt in dat niet alle leden van de categorie eenzelfde status hebben, er zijn met andere woorden graden van representativiteit (vgl. Cruse, 1990, p. 383). Verdere kenmerken van de prototypetheorie zijn: afwezigheid van duidelijke grenzen en clustering van overlappende kenmerken (Geeraerts, Grondelaers & Bakema, 1994, p. 45-46).

Willen we echter het cognitieve gedachtegoed doortrekken naar de copulatieve samenstellingen, dan zal in de eerste plaats een prototypische kern voor de categorie geselecteerd moeten kunnen worden die voldoende verschilt van de determinativa. Daartoe vergelijk ik voormelde kenmerken met formaties uit de literatuur en zelf verzameld taalmateriaal⁴

2 Een cognitieve benadering

Formele kenmerken

Allereerst kunnen er op het objectief zichtbare, formele vlak een aantal vaststellingen gedaan worden bij wat ik vooralsnog onze groep 'afwijkende samenstellingen' zal noemen.

De composita uit onze categorie bestaan altijd uit twee zelfstandig symboliserende morfemen die tot eenzelfde woordsoort behoren, bijv. *speler-trainer* (zie ook Breindl & Thurmair, 1992, p. 37). Gevallen als *directeur-generaal* vallen door deze omschrijving buiten beschouwing omdat *generaal* hier als adjectief fungeert.

De morfologische markeringsen schenen wat moeilijker. Volgens De Haas & Trommelen (1993, p. 414-415) – en vergelijkbaar: Booij & Van Santen (1995, p. 112-113) – schijnt er een tendens te bestaan om de meervoudsuitgang aan het rechterlid vast te hechten, tenzij het om archaisch of gemarkeerd taalgebruik gaat.

In geregistreerd hedendaags taalgebruik zijn er echter regelmatig composita te vinden met twee meervoudsuitgangen: (aan de Vlaamse kant) *lassers-monteerders*, *ambulanciers-begeleiders*, *medewerkers-lijkdragers*, met een onverwachte spelling⁵: *verkopers/thuisleveraars* of *transporteurs/bestellers*; (aan Nederlandse kant) *juristen-vertalers*, vaker met Duitse komma: *sociotherapeuten/groepsleiders*, *trainers/adviseurs* en ga zo maar door. De dubbele meervoudsaanduiding lijkt dus niet zonder meer archaisch genoemd te mogen worden. Ook uit editievergelijking van GVD6, GVD11⁶ en GVD12⁷ blijkt er geen sprake te zijn van een afname van een dubbele meervoudsuitgang, integendeel, er komen steeds samenstellingen met dubbele meervoudsuitgang bij. Het omgekeerde geval doet zich niet voor.

De Haas & Trommelen(1993, p. 415) hebben geen ongelijk wanneer ze zeggen dat de intuïties bij de taalgebruiker over dit soort meervoudsvormen uiteenlopen. Bij een woord als *analist-programmeur* bijvoorbeeld, vind ik vijf verschillende meervoudsvormen in de jobkaternen:

analist-programmeurs
analisten-programmeur
analisten-programmeurs
programmeur-analisten
programmeurs-analisten

Bij copulatieve zaaknamen schijnt de meervoudsuitgang voornamelijk aan het rechterlid aangehecht te worden, bijv. *puntkomma's*, maar een alternatieve vorming komt wel eens voor: *tuners-versterkers* (brochure HIFI ROELS, dec. 1994).

Naast het opvallende meervoud krijgen beide leden ook vaak een feminien suffix aangehecht in het gewone taalgebruik, vooral in Vlaamse kranten. Bijv. *secretaresse-receptioniste*, *meid-huishoudster*, *decoratrice/verkoopster*, *telefonist(e)-receptionist(e)*, *juwelier(st)-uurwerkma(a)k(st)er*. Beide leden schijnen hier altijd een meervoudsuitgang te krijgen: *telefonistes-receptionistes*, *animatrices/ demonstratrices*, *prospecteurs(trices)-vertegenwoordigers(sters)*. In Nederland bestaat er een tendens om zulke dubbelvormen te vermijden, er wordt veeleer gebruik gemaakt van de toevoeging 'm/v' bij neutrale beroepsnamen: bijv. *presentator/programmamaker (v/m)*.

Aangezien beide leden veelal als 'gelijkwaardig' worden bestempeld, kan worden verwacht dat ze allebei gelijk zullen worden geaccentueerd,

en een meervoudsuitgang krijgen. Uit een kritische blik op het woordenboekmateriaal⁸ blijkt dat er geen sprake is van regelmatigheid bij het toekennen van deze kenmerken. Van de dertig woorden die in GVD11 twee meervoudsuitgangen krijgen, hebben er negen slechts één accent, dat toch niet altijd op het tweede lid ligt. nl. *commies-verificateur*, *geneesheer-directeur*, *kolonel-ingenieur*, *luitenant-ingenieur*, *luitenant-kwartiermeester*, *majoor-ingenieur*, *officier-tandarts*, *priester-arbeider*, *ritmeester-instructeur*⁹. Bij *pastoor-deken* en *patholoog-anatoom* krijgen beide leden wel een meervoud, maar er wordt geen accentuering aangegeven. In GVD12 is dat veranderd en hebben al deze woorden twee accenten gekregen. Men kan zich natuurlijk afvragen of deze 'verbeteringen' berusten op een loutere homogenisering van het taalmateriaal aan de hand van computerdatabases, dan wel op taalkundig onderzoek. Toch zijn er nog steeds een aantal inconsequenties¹⁰, die natuurlijk geen klaarheid scheppen voor de taalgebruiker.

Smedts (1985, p. 111-112) vraagt zich af of het niet realiseren van twee accenten bij zulke samenstellingen er niet op wijst dat die determinatief geworden zijn. Neuß merkt voor het Duits eveneens op dat de beide leden van een copulativum vaak niet gelijkwaardig worden geaccentueerd. Hij wijst daarbij niet op een statusverandering, maar wel op de analogiewerking van de veel grotere groep van determinativa (1981, p. 68). De hoge mate van taalonzekerheid bij de taalgebruiker, die onder meer blijkt uit de vele mogelijke variaties (bijv. *analist-programmeur*, cfr. supra) wordt door de inconsequenties in GVD niet alleen bevestigd, maar ook vergroot. De taalgebruiker richt zich bij twijfel dan waarschijnlijk naar het meest bekende en frequente type samenstelling, het determinativum. In de Nederlandse literatuur wordt aan die mogelijke analogiewerking bij de taalgebruiker geen aandacht geschonken, terwijl het toch een voor de hand liggende verklaring voor een aantal afwijkingen kan zijn.

Over de spellingkenmerken kunnen we kort zijn:

In de meeste gevallen worden 'copulatieve composita' met een koppelteken gespeld.: *aandeelhouder-directeur*, *samovar-snelkoker*, *Erps-Kwerps*. Toch zijn er ook gevallen waarbij dat niet zo is: *puntkomma*, *meesterknecht*, *hoeslaken*. Volgens Van den Toorn gaat het hier om vaste combinaties (1984, p. 387), volgens Smedts & Van Belle is het eerste lid hier toch min of meer bepalend (1993, p. 65), of gaat het om composita die een vergelijking inhouden, als *aapmens*, *kindvrouwkje*

(1993, p. 66). Bij zaaknamen lijkt de spelling zonder koppelteken vaker voor te komen, waarbij mogelijk de woordlengte een rol speelt (vgl. monosyllabische copulative zaaknamen bij Smedts & Van Belle, p. 67). Langere copulativa schijnen immers altijd een koppelteken te krijgen: *tuner-versterker*, *samovar-snelkoker*. Het is echter niet uitgesloten dat het bij de eerste gevallen om minder typische 'copulativa' handelt, waarbij een van de leden het andere min of meer nader bepaalt.

Opvallender is echter het gebruik van de Duitse komma in het dagelijkse taalgebruik, vooral in Nederlandse kranten: bijv. *ziekenverzorger/bejaardenhelpster*, *receptioniste/telefoniste*, *trainers/adviseurs*, *groepsworkers/begeleiders*. Dezelfde formaties komen ook met koppelteken voor. Als uitleg over deze functie vinden we bijv. bij *Projectleiders/Informatie-analisten* 'kandidaten beschikken over minimaal 5 jaar ervaring in de vermelde functie' (De Standaard, 25-26.03.1995). In een ander artikel van dezelfde krant wordt M. Devalck *acteur-chansonnier* genoemd, maar L. Persijn is enkele regels lager een *actrice/chansoničre*. S. Van Den Brecht is *schrijver/docent*, maar F. Devreese is *componist-dirigent*. Waarschijnlijk gaat het hier om een functie-uitbreiding van het disjunctieve gebruik van de Duitse komma, naar analogie van vormen als *hosts/hostessen*, *werkman/werkvrouw*. De functie zou dan gelijk zijn aan die van het koppelteken.

In verreweg de meeste gevallen bestaat de copulatieve samenstelling uit twee leden: *receptioniste-telefoniste*, *Oostenrijk-Hongarije*, *trekker-oplegger*. In een zeldzaam geval zijn er ook meer leden mogelijk: *wekker-radio-cassetterecorder* (gebruiksaanwijzing Panasonic-toestel), *café-hotel-restaurant*, *onderluitenant-geneesheer-vrijwilliger* (De Standaard, 15-26.03.1995).

Semantische kenmerken

Volgens Pittner (1991, p. 268) en Fleischer & Barz (1992, p. 128) behoren voor het Duits de samenstellende delen van een copulativum tot eenzelfde lexicaal veld, en daarbinnen tot eenzelfde semantische subklasse. Voor het Nederlands gaat deze stelling eveneens op.

Fleischer & Barz (1992, p. 128) menen dat dit semantische kenmerk ervoor zorgt dat de onderschikking opgeheven wordt. Geen van de leden kan immers semantisch meer doorwegen, of een functie worden van het andere lid. Volgens Neuß (1981, p. 41-42) is de geringe productiviteit van

de copulativa te wijten aan deze semantische gelijkwaardigheid van beide leden.

Doorgaans is het mogelijk om de leden van een copulatieve samenstelling om te keren, met de noodzakelijke restrictie dat zo'n omkering geen gevolgen mag hebben voor de semantiek. In de Duitse literatuur vermelden Breindl & Thurmair (1992, p. 44-46) dat een alternatieve interpretatie – copulatief of determinatief – deels samenhangt met het wereldbeeld van de taalgebruiker. In het eerste geval zorgt omkering van de leden niet voor een betekenisverschil, in het tweede wel.

Nu kent de taalgebruiker door conventies in het taalgebruik vaak maar één van beide vormen, zodat het vaste woordbeeld mogelijk invloed heeft op de betekenisom-schrijving en ook hier weer een aanzet gegeven wordt voor de analogiewerking van de determinativa. De taalgebruiker wordt trouwens nog meer veronzekerd, wanneer er volgens Klein & Visscher (1992, p. 94) in journalistiek taalgebruik ook omkering zonder betekenisverschil mogelijk is bij determinativa als *spelling-Kollewijn* naast *Kollewijn-spelling*.

Uit het eerste deel van mijn bespreking bleek al eerder dat Pittner (1991, p. 267) de frequente en-parafraze rigoreus van de hand wijst. De nieuwe interpretatie die hij opgeeft, zou kunnen worden voorgesteld als $AB=X$, dat $A+B$ is, waarbij X op het ontstaan van een nieuw betekenisconcept wijst. Breindl & Thurmair stellen een alternatief voor met $AB=B$, dat kenmerken van A bezit. Hierdoor lijkt me de status van het rechterlid toch iets te prominent, als we rekening houden met de verschillende accentueringen, feminiene suffixen en de meervoudsvormingen (cfr. supra).

Uit een onderzoek van Geeraerts, Grondelaers & Bakema (1994, p. 79-89) blijkt ook dat taalgebruikers zich in de eerste plaats niet bewust zijn van de precieze status van een woord als *broekrok*. *Broekrok* wordt daardoor niet zomaar als een soort *rok* bekeken, wat tegen de parafraze van Breindl & Thurmair pleit. Ook *broek* scoort niet bijzonder hoog. Een overblijvende mogelijkheid is dat *broekrok* 'broek noch rok' is en dus een aparte betekenis categorie vormt. Uit een controle bleek dat 55,1 % van de eerstejaars-studenten Rechten die aan dit onderzoek deelnamen, *broekrok* een dergelijke aparte status meegaven. Brengen we dit in verband met de notie 'prototypiciteit als psychologisch concept' (Taylor, 1990, p. 529), dan blijkt deze formatie niet zonder meer verankerd in het intuïtieve denken van de taalgebruiker. Het gaat dan om een perifere samenstelling. Bij sommige andere 'copulatieve' samenstellingen is de gelijkwaardige

status van de leden ook geformaliseerd (cfr. supra). De onafhankelijke betekenisstatus van dit type samenstelling ligt dan voor de hand.

De parafrase die in het licht van voorgaand onderzoek het meest geschikt lijkt, is volgens mij: *AB is X(a,b) met a en b als prototypische kenmerken van A en B*. X formaliseert het nieuwe betekenisconcept met onafhankelijke betekenisstatus, waarbij noch A, noch B doorwegen en waarin tevens de eenheidsbetekenis van samenstellingen vastligt. Deze X moet worden gezien als de grootste gemene deler van de samenstellende delen, het gemeenschappelijke hyperoniem. Dat sluit ook goed aan bij de wereldkennis: wat immers geen verband houdt, kan niet op een zinvolle manier naast mekaar komen te staan (Breindl & Thurmair 1992, p.37).

A en b zorgen voor de concrete invulling van het nieuwe betekenisconcept. Bij duidelijke copulativa zijn a en b even veel of even belangrijke kenmerken. Door deze eigenschap leunt de parafrase aan bij de flexibiliteit die nodig is voor de afbakening van de categorie. Ze laat immers ruimte voor de vage grens tussen determinativa en copulativa. Doordat kenmerken van beide opgenomen zijn, wordt er ook een onderscheid gemaakt met exocentrische composita (Booij & Van Santen 1995, p. 112).

Ik heb bewust niet gekozen voor een expliciet additief verband van de kenmerken, omdat die niet altijd gescheiden hoeven te zijn. Bijv. bij de *priester-dichter* Guido Gezelle kon men in diens dichterlijke werk ook de christelijke inspiratie vinden (Verschueren 1991, p. 691: 'godsdienstige poëzie'). Men kan hier dan spreken over een 'Gestalt' (cfr. Talmy 1988, p. 195-196).

Om die reden vind ik de termen 'nevenschikkende samenstellingen' (Smedts & Van Belle, p. 65) en 'aaneenschakelende composita' (Van Santen 1989, p. 59) minder geschikt. Meer adequaat is volgens mij de term 'copulatieve samenstellingen', rekening houdend met de etymologie van het woord *copulare*, 'verbinden, verenigen'.

Een laatste vaststelling kan worden gedaan op het gebied van de functionaliteit. Binnen de steeds groter wordende groep van persoonsnamen lijkt zich immers een verschuiving te hebben voorgedaan: waar woorden als *priester-dichter* de bestaande realiteit beschrijven, is dat volgens mij voor samenstellingen van het type *telefoniste-receptioniste* niet meer het geval. Dit soort samenstellingen creëert een wenselijke realiteit, overeenkomstig de nood aan polyvalent personeel. Gaat het in het eerste geval om kwaliteiten die een persoon reeds bezit, dan gaat het in het tweede geval om een verzameling beoogde kwaliteiten die een persoon zou moeten bezitten om in aanmerking te komen voor een bepaalde functie.

3 Het Prototype

Uit voorgaande uiteenzetting is voldoende duidelijk geworden dat een aantal samenstellingen zowel in formeel als semantisch opzicht van de determinatieve samenstellingen verschillen, wat ervoor pleit om ze in een aparte categorie onder te brengen. De leden van de hiertoe behorende copulatieve samenstellingen zijn zowel semantisch als morfologisch gelijkwaardig en stammen uit eenzelfde lexicaal veld. Binnen dat veld staan ze op eenzelfde hiërarchisch niveau, wat totale onderschikking van één van de leden verhindert. Bij eventuele omkering van de leden mag er geen verschil in betekenis optreden. Taalonzekerheid en de daaruit mogelijk voortvloeiende analogiewerking kunnen verklaring bieden voor een mogelijk alternatieve (determinatieve) interpretatie. De unieke betekenis van copulativa kan worden samengevat in de parafrase *AB is X(a,b) met a en b als prototypische kenmerken van A, resp. B*

Formeel kan de gelijkwaardige status en positie van de leden tot uiting worden gebracht door ze gelijk te accentueren en allebei een meervoudsuitgang toe te kennen, eventueel een feminien suffix. Samenstellingen die zonder twijfel een copulatieve status hebben, worden met een koppelteken gespeld.

4 Typologie

Voor het opstellen van een vollediger en duidelijke typologie, is verder uitgebreid semantisch onderzoek wenselijk. De veelzijdigheid van het taalgebruik kan immers treffend samengevat worden met Ryders terminologie 'ordered chaos', waardoor interpretaties vaak in zekere mate voorspelbaar zijn, maar niet in een vast schema vastgelegd kunnen worden zonder kennis van de wereld en werkstrategieën in het hoofd van de taalgebruiker (Ryder 1994, p. 195). Deze typologie moet dan eerder worden beschouwd als een richtingaanwijzing voor de interpretatie van copulativa en hun plaats op het continuüm¹¹.

Prototypische copulativa

A Soortnamen

a1 Persoonsnamen

bijv. barman-kelner	<i>'bediende in de horeca-sector die drankjes schenkt en serveert'</i>
telefoniste/receptioniste	<i>'vrouw die beroepshalve mensen telefonisch en aan een balie opvangt'</i>
speler-trainer	<i>'sportman die de ploeg waarin hij speelt ook traint'</i>

Dit type komt het vaakst voor. Doordat de kenmerkende eigenschappen van twee beroepen samengevoegd worden, ontstaat een nieuwe betekenis-eenheid. De samenstellende delen worden als gelijkwaardig beschouwd.

a2 Zaaknamen

bijv. radio-cassetterecorder	<i>'hifi-toestel waarmee je radio en tapes kunt weergeven'</i>
hotel-café-restaurant	<i>'plaats waar je kunt overnachten, iets kunt eten en drinken'</i>
kommapunt	<i>'leesteken dat de functie van komma en punt verenigt'</i>

Bij copulatieve zaaknamen worden de belangrijkste kenmerken of functies van twee of meer zaken tot een nieuw geheel verenigd. Ze worden vaker aan elkaar geschreven dan andere types, waarbij mogelijk de lengte van de samenstellende delen een rol speelt.

B Eigennamen

Eigennamen worden gebruikt om individuen van elkaar te onderscheiden, met unieke referent. Daardoor vervalt het kenmerk van de dubbele meervoudsuitgang, en de unieke verwijzing van elk lid. Mogelijk is het aaneenschrijven van sommige voornamen hiervoor een aanwijzing.

b1 Voornamen

- bijv. **An-Sofie** *'voornaam van een vrouwelijke referent, die bestaat uit de aaneenschakeling van An en Sofie'*
- Gertjan** *'voornaam van een mannelijke referent, die bestaat uit de aaneenschakeling van Gert en Jan'*

b2 Achternamen

- bijv. **Gielen-De Bleser** *'Verwantschapsnaam die de bloedverwantschap met de familie de Bleser aangeeft en de verwantschap door huwelijk met de heer Gielen'*

Deze combinaties duiden in het algemeen op tweevoudige verwantschap van één referent die cultuurafhankelijk bepaald is.

b3 Geografische namen

- bijv. **Oostenrijk-Hongarije** *'koninkrijk dat de regeringen van Oostenrijk en Hongarije omvatte'*
- Sleeswijk-Holstein** *'Duitse deelstaat die bestaat uit het vroegere graafschap Holstein waaraan het hertogdom Sleeswijk werd toegevoegd'*
- Erpe-Mere** *'fusiegemeente, die onder meer de dorpen Erpe en Mere bevat'*

Dergelijke copulativa wijzen op bestuurseenheden van verschillende niveaus, meestal door fusie ontstaan. Tot deze groep zouden ook de firmanamen gerekend kunnen worden.

Perifere samenstellingen

De leden staan hier toch niet helemaal gelijkwaardig naast elkaar, of ze worden niet meteen zo geïnterpreteerd. Vaak vertonen deze samenstellingen formele afwijkingen ten opzichte van de prototypische copulativa. In het licht van het continuüm moet die indeling grotendeels worden opgevat als een centrifugale voorstelling: hoe verder van het

centrum verwijderd, des te minder copulatief. Eén van de leden is hier in meerdere of mindere mate prominent.

A Persoonsnamen

bijv. chef-gerant	<i>'werkgever die gerant is in een onderneming die hij ook beheert'</i>
chef-kok	<i>'belangrijkste kok'</i>
kandidaat-notaris	<i>'notaris in spe'</i>
collega-docent	<i>'mede-docent'</i>

Vergelijk ook **koningin-moeder** 'moeder van een regerende koning(in)' met **koningin-regentes** 'vrouwelijke vorst met de waardigheid van een koningin en de functie van een regentes'. Het laatste lid is functioneel belangrijker, maar weegt minder door dan moeder. Een **kandidaat-notaris** is ook nog geen notaris.

B Zaaknamen

bijv. broekrok	<i>'kledingstuk met broekspijpen, maar met het uitzicht van een rok'</i>
bombrief	<i>'voorwerp dat explosieven bevat, maar eruit ziet als een brief'</i>

Door de onafhankelijke betekenisstatus van de formatie (cfr. supra) leunen deze samenstellingen nog nauw bij de copulatieve samenstellingen aan.

C Diernamen

bijv. kikkervis	<i>'dier met de vorm van een vis, maar de genen van een kikker'</i>
kikvorsvis	<i>'soort vis, waarvan de kop aan een kikker doet denken'</i>
stierkever	<i>'soort kever met hoorns op het halsschild'</i>

Op grond van onze wereldkennis kunnen beide leden niet evenwaardig naast elkaar staan en dus wordt de samenstelling determinatief geïnterpreteerd. In denkbare realiteiten als sprookjes, mythologie, kan een andere interpretatie wél voorliggen, angezien daar niet de normale betekenisnormen hoeven te gelden, bijv. **paardmens** (vgl. Fauconnier, 1984, p.

198). Een *kikkervis* heeft dan weer een semantiek die meer aansluit bij *broekrok*, als 'dier met de vorm van een vis, maar de genen van een kikker'.

D Type diernaam+mens/man

bijv. <i>kikvorsman</i>	<i>'man die beroepshalve duikt, man die kikvorsen kweekt of verkoopt'</i>
<i>slang(e)mens</i>	<i>'mens met een ongewoon soepel lichaam'</i>
<i>olifantsmens</i>	

Ook hier is er geen zinvolle gelijkwaardige verhouding tussen de beide leden mogelijk, waarvoor o.m. de tussenklank een indicatie is.

E Type persoonsnaam+zaaknaam

bijv. <i>broederpartij</i>	<i>'verwante partij'</i>
<i>zusterstad</i>	<i>'verwante stad'</i>

Dit type is determinatief op te vatten, een logisch hyperoniem is immers niet denkbaar.

Noten

- ¹ Dit artikel is een verslag van mijn eindverhandeling 'Over telefonistes-receptionistes in Erpe-Mere. DE NOMINALE COPULATIEVE SAMENSTELLINGEN. Leuven, 1995'.
- ² Voor uitvoerige analyse en opzet van de tabel: zie (Gielen: 1995, p. 72-82). '+': kenmerken die in de tekst als criterium worden gepresenteerd; '*': overige kenmerken; '-': de auteurs wijzen een kenmerk/criterium expliciet af.
- ³ Voor uitvoerige analyse en opzet van de tabel: zie (Gielen: 1995, p. 72-82). '+': expliciet vermelde types, '*': type komt als voorbeeld voor. Komt een type niet voor, blijft het vakje leeg.
- ⁴ Het corpus bestaat uit samenstellingen uit GVD6, GVD11, GVD12; voorts uit Vlaamse jobadvertenties uit De Standaard en de Morgen, De Streekkrant en Passe-Partout (1994-1995); voor Nederland NRC-Handelsblad en De Volkskrant van diezelfde jaren. Plaatsnaaminformatie heb ik aangevuld met samenstellingen uit Verschueren.
- ⁵ cfr. infra
- ⁶ GVD11, twee meervouden (*: 1 accent/-:geen aanduiding): *agent-provocateur*, *arbeider-priester*, *commies-verificateur**, *franc-tireur*, *geneesheer-directeur**, *hoogleraar-directeur*, *kapitein-adjutant*, *kapitein-ingenieur*, *kapi-*

tein-kwartiermeester, kolonel-ingenieur*, luitenant-adjutant, luitenant-ingenieur*, luitenant-kwartiermeester*, majoor-ingenieur*, milicien-korporaal, milicien-sergeant, milicien-verlofganger, minister-president, officier-apotheker, officier-arts, officier-ingenieur, officier-tandarts*, pastoor-deken-, patholoog-anatoom-, plebaan-deken, priester-arbeider*, rechter-commissaris, ritmeester-instructeur*, tekenaar-constructeur, tolk-vertaler.

- ⁷ GVD 12, twee accenten (*: dubbele meervoudsuitgang)
- account-director, account-executive, account-manager, adjudant-onderofficier, adjunct-commies, advocaat-fiscaal, agent-majoor, agent-provocateur*, arbeider-priester*, aspirant-administrateur, aspirant-controleur, aspirant-kornet, auditeur-militair, aandeelhouder-directeur, brigadier-majoor, commies-dienstgeleider*, commies-verificateur*, franc-tireur*, employé-directeur, geneesheer-directeur*, hoogleraar-directeur*, kapitein-adjutant*, kapitein-generaal, kapitein-ingenieur*, kapitein-kwartiermeester*, kapitein-luitenant-ter-zee, kapitein-vlieger, kardinaal-aartsbisschop, kardinaal-bisschop, kardinaal-deken, kardinaal-diaken, kardinaal-kamerleerling, kardinaal-priester, kardinaal-staatssecretaris, kardinaal-vicaris, kolonel-ingenieur*, koning-keizer, koning-stadhouder, konstabel-majoor, kwartiermeester-generaal, kandidaat-arts, kandidaat-assistent, kandidaat-notaris, luitenant-adjutant*, luitenant-admiraal, luitenant-Chinees, luitenant-generaal, luitenant-gouverneur-generaal, luitenant-ingenieur*, luitenant-kolonel, luitenant-kwartiermeester*, majoor-ingenieur, meester-opzichter, milicien-korporaal*, milicien-verlofganger*, minister-president*, minister-resident*, machinist-leerling, officier-apotheker*, officier-arts*, officier-commissaris, officier-ingenieur*, officier-tandarts*, pastoor-deken*, patholoog-anatoom*, plebaan-deken*, president-armvoogd, president-curator, president-diaken, president-directeur, president-kerkvoogd, priester-arbeider*, prins-bisschop, prins-regent, procureur-crimineel, procureur-generaal, rechter-commissaris*, rechter-plaatsvervanger*, ritmeester-instructeur*, sergeant-majoor, soldaat-commies, tekenaar-constructeur*, tolk-vertaler*, trainer-speler*, trompetter-majoor, tamboer-majoor, vicaris-econoom, vicaris-generaal, wachtmeester-instructeur, zendeling-arts, zendeling-kwekeling, koningin-moeder, koningin-regentes, prinses-regentes, prinses-weduwe.

⁸ De schriftelijke bronnen van mijn corpus bieden daarover immers geen informatie.

⁹ De onderstreping geeft het accent aan.

¹⁰ Een paar inconsequenties: GVD12: vermeldt *machinist-bankwerker* met een hoofdaccent en de meervoudsuitgang bij het tweede lid. Toch is de uitleg ‘iem. met de dubbele functie of taak van machinist en bankwerker’. Nog inconsequenter wordt het wanneer *machinist-leerling* wel twee accenten krijgt, terwijl de meervoudsuitgang aan het rechterlid wordt gehangen en de uitleg luidt: ‘iem. die wordt opgeleid tot machinist bij het zeezeven’. Een ander voorbeeld vormt *trainer-coach(es)*, met het accent op het eerste lid en één meervoudsuitgang, naast *trainer-speler* met twee hoofdaccenten en een dubbele meervoudsuitgang, terwijl de uitleg op eenzelfde manier opgebouwd is.

¹¹ De parafrasen zijn (ten dele) gebaseerd op GVD12 en Verschueren.

Bibliografie

- Booij, G.E. & A. van Santen: *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam, Amsterdam University Press 1995.
- Breindl, E. & M. Thurmair: 'der Fürstbischof im Hosenrock. Eine Studie zu den nominalen Kopulativkomposita des Deutschen', *Deutsche Sprache*, 20 1992. p. 32-61.
- Caluwe, J. De: *De Nederlandse nominale composita in functionalistisch perspectief*. 's-Gravenhage, SDU 1991.
- Claes, F. Verschueren: *Groot geïllustreerd woordenboek*. Antwerpen/Amsterdam, Standaard uitgeverij 1991. [Verschueren]
- Cruse, D.A.: 'Prototype theory and lexical semantics', In: Tsohatsidis, S.L. (ed.), *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorisation*, London/New York, Routledge 1990. p. 382-402.
- Fauconnier, G.: *Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*. Paris, Les éditions du minuit 1984.
- Fleischer, W.: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1976.
- Fleischer, W. & J. Barz: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1992.
- Geeraerts, D. & Grondelaers, S. & Bakema, P.: *The structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context*. Berlin, Mouton de Gruyter 1994. (Cognitive Linguistics Research, 5)
- Geerts, G. & Heestermans, W.: *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie 1984. [GVD11]
- Geerts, G. & Heestermans, W.: *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie 1992. [GVD12]
- Gielen, S.: *Over telefonistes-receptionistes in Erpe-Mere. De Nominale copulatieve samenstellingen. Leuven 1995. (niet gepubliceerde eindverhandeling)*
- Haas, W. de & Trommelen, M.: *Morfologisch handboek van het Nederlands: een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage, SDU 1993.
- Klein, M. & Visscher, M.: *Handboek Verzorgd Nederlands. Spellingregels. Stijladviezen*. Groningen, Martinus Nijhoff Uitgevers 1992.

- Malsen, P.J. jr. Van,: *Van Dale's Groot woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage/Leiden, Martinus Nijhoff/A.W. Sijthoff's Uitg. Mij. 1924. [GVD6]
- Neuß, E.: 'Kopulativkomposita', *Sprachwissenschaft* 6, 1981. p. 31-68.
- Pittner, R.J., 'Der Wortbildungstyp 'Kopulativkompositum' im heutigen Deutsch', In: Feldbusch, E., R. Pogarell & C. Weiß, *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums*, Paderborn 1990, Band I: Bestand und Entwicklung. Tübingen, Max Niemeyer 1991. p. 267-272.
- Ryder, M.A.: *Ordered Chaos. The Interpretation of Noun-Noun Compounds*. Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press 1994 (University of California Publications in Linguistics, volume 123)
- Santen, A. van: *De morfologie van het Nederlands*. Dordrecht-Holland/Cinnaminson-USA, Foris Publications 1989.
- Smedts W.: 'Ariane van Santen. De morfologie van het Nederlands', *Leuvense Bijdragen*, 74, 1985. p. 107-113.
- Smedts, W. & Van Belle, W.: *Taalboek Nederlands*. Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, Uitgeverij Pelckmans 1993.
- Talmy, L.: 'The relation of Grammar to Cognition', In: Rudzka-Ostyn, B. (ed.), *Topics in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1988. p. 165-205. (Current Issues in Linguistic Theory, volume 50)
- Taylor, J.R.: 'Schemas, prototypes and models: in search of the unity of sign', In Tsohatsidis, S.L. (ed.), *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorisation*, London/New York, Routledge 1990. p.521-534.
- Toorn, M.C. van den: 'Over copulatieve samenstellingen', *De Nieuwe Taalgids*, 77, 1984. p. 385-392.
- Tsohatsidis, S.L. (ed.): *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorisation*. London/New York, Routledge 1990.
- Vries, W. de: *Iets over woordvorming*. 1920 (opnieuw uitgegeven door C. Kruyskamp, Zutphen, N.V.W.J. Thieme & cie).